

שכח לברך ברכה ראשונה

ישראל עדין

ראשי פרקים:

- א. נזכר בעוד המאכל בפיו – ברכות נ:
- ב. האם יש לברך ברכה ראשונה לאחר הבליעה?
- ג. אכל ושתה ולא ברך – ברכות נא.
- ד. האם נפסקה הלכה כרבינא או שלא?
- ה. סיכום שיטות הראשונים בשלושת המקרים
- ו. לבלוע את המשקים או לפלוט?
- ז. פסיקת הלכה באחרונים

א. נזכר בעוד המאכל בפיו – ברכות נ:

אדם ששכח לברך ברכה ראשונה – מה יעשה?

כאשר האדם נזכר בכך שהוא התחיל לאכול ללא ברכה, הוא יכול להימצא בשלושה מצבים שונים:

1. כאשר המאכל עוד בפיו.
 2. הוא אמנם בלע כבר את המאכל, אך הוא באמצע סעודתו ויש לו עוד מאכלים לברך עליהם.
 3. הוא כבר גמר את סעודתו.
- נלמד את הסוגיות, וננסה להבין באילו מצבים שייך שהאדם יברך כעת על האוכל וכיצד, ואם יברך האם זה רק על להבא או שזה גם חל על מה שאכל כבר?
- רב יהודה (ברכות נ:): דן במקרה בו אדם שכח והכניס מאכל לתוך פיו ללא ברכה, וכעת המאכל מצוי בתוך פיו:

”אמר רב יהודה: שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה - מסלקן לצד אחד ומברך.”

אומר רב יהודה שבמקרה כזה, ברגע בו האדם נזכר ששכח לברך עליו לברך, וכיצד יעשה זאת? כאשר פיו של האדם מלא באוכל הוא לא יכול לברך, לכן הוא יסלק את הכל לצד אחד של הפה, לחלל שבין השיניים ללחי – ויברך.

אלא שהגמרא מיד מביאה שלוש ברייתות שונות שעוסקות בסיטואציה הנ”ל, ובכל אחת מהברייתות מובאת דרך אחרת שעל פיה ינהג האדם:

”תניא חדא: בולען; ותניא אידך: פולטן; ותניא אידך: מסלקן!”

אז מה יעשה האדם? האם יבלע את המאכל או יפלוט אותו או יסלק אותו לאחד מצידי הפה? יש כאן שלוש ברייתות שסותרות אחת את השניה, ואנו רואים שרב יהודה הלך על פי הברייתא שאומרת "מסלקן", אך האם באמת אלו שלוש דעות שונות על אותו מקרה?

אומרת הגמרא:

"לא קשיא: הא דתניא בולען - במשקין, והא דתניא פולטן - במידי דלא ממאיס, והא דתניא מסלקן - במידי דממאיס."

הגמרא מעדיפה לעשות אוקימתא ולהעמיד את כל אחת מהברייתות במקרה שונה, היא מעדיפה שלא להגיד שיש כאן סתירה או מחלוקת בין הברייתות אלא פשוט שהן לא עוסקות באותו המקרה.

ישנם שני מצבי צבירה של מאכלים – נוזל ומוצק. אדם שותה מים ואוכל לחם וכן על זו הדרך. כמובן שחובת הברכה שייכת גם כאשר המאכל הוא נוזלי וגם כאשר המאכל מוצק.

במידה ואדם שכח לברך ברכה ראשונה, ונזכר בכך רק כשהמאכל כבר בפיו – עליו לברך מיד ברכה ראשונה כדי שיוכל להמשיך ולאכול את המאכל.

אך כיצד יברך האדם כעת? הרי המאכל עודנו בין שיניו!

אז יש לחלק בין משקים למאכלים, אדם לא מסוגל לשתות ולדבר בו זמנית, אם האדם ידבר בשעה שהוא שותה – המים ינזלו מפיו החוצה. לאכול ולדבר בו זמנית, זה אמנם לא כל כך מנומס, אך זה אפשרי.

חלוקה נוספת שהגמרא עושה היא בין דבר ש"ממאיס" לדבר שלא "ממאיס". מה זאת אומרת שדבר הוא "ממאיס"?

רש"י (שם) מגדיר לנו מה זה דבר שהוא "לא ממאיס" ומתוך כך נבין מה זה "ממאיס":

"פולטן במידי דלא ממאיס - במה שנתנו בפיו ויכול לחזור ולאכולו."

דבר שהוא "לא ממאיס" זה דבר שאם הוא יוציא אותו מהפה הוא יוכל לחזור ולאכול אותו. מכאן משמע שדבר שהוא "ממאיס" זה דבר שאם תוציא אותו מהפה לא תוכל לחזור ולאכול אותו.

למה שלא תוכל לחזור ולאכול אותו? כנראה יש לומר שזה מאוס, לא שאתה לא יכול שוב לאכול אותו, פיזית אתה יכול, אלא שאתה לא תעשה את זה כי זה נורא מגעיל.

אם נחזור לדברי הגמרא, הגמרא חילקה בין שלושה סוגי מאכלים – מאכל שנמאס, מאכל שלא נמאס ומשקה. וישנן שלוש אפשרויות כיצד לנהוג כאשר שכחת לברך – לבלוע, לפלוט ולסלק.

והגמרא מתאמת בין סוג המאכל לבין דרך הפעולה:

משקה – בולע.

מאכל שלא נמאס – פולט.

מאכל שנמאס – מסלק.

מה הדרך העדיפה? נראה לומר בפשטות שהכי טוב זה לפלוט. שבעקרון אנו נפלוט את המאכל אלא אם כן זה יגרום לאדם שהוא לא ישוב ויאכל את המאכל, במקרה כזה לא נאלץ אותו

לפלוט ונתיר לו לברך בעוד המאכל בפיו, אך אם גם זה לא אפשרי מפני שיש בפיו משקין – נתיר לו אפילו לבלוע את המשקה.

אך קשה על החלוקה של הגמרא, מדוע בגלל שאם האדם יפלוט את האוכל הוא לא ישוב ויאכל אותו אנחנו מתירים לו לאכול ללא ברכה? לבלוע את המשקה בלי לברך? לכאורה מה שהיינו אומרים לאדם זה שיפלוט את המאכל, ואפילו שלא יאכל אותו אחר כך, ובלבד שלא יאכל בלי ברכה!

עוד יש לשאול האם לאחר שהוא בלע את המשקין הוא יצטרך לברך את הברכה או שלא. האם הפתרון של בליעת המשקין זה בכדי שהוא יוכל לברך או שזה פשוט אומר שהוא כבר לא יוכל לברך יותר?

לפני שנענה על השאלות רק נעיר שהגמרא מבררת מדוע עדיף לפלוט את האוכל מאשר לסלק אותו? הרי בשני המקרים הוא יוכל לברך לפני שימשיך לאכול! לומדת הגמרא מכך שכתוב "פִּלֵּא פִּי תְהִלְתֶּךָ" שבשעה שאנו מהללים את ה', בשעת הברכה, הפה צריך להיות ריק, שכל הפה יהיה מלא בתהילת ה', ואם יש מאכלים בפיו - אין פיו מלא בתהילת ה'.

ב. האם יש לברך ברכה ראשונה לאחר הבליעה?

1. רבינו חננאל – אין לברך לאחר הבליעה

יש רבינו חננאל שכולם מצטטים אותו בסוגיא, אמנם לא נמצאו בידינו כתבי רבינו חננאל על מסכת ברכות, אך נביא את דבריו מתוך דברי הראשונים האחרים.
(רשב"א שם):

"והתניא בולען במשקין, פר"ח ז"ל דטעמא דבולען בלא ברכה משום דכיון דהכניסן בפיו ממאסן ואדחו משתיה דכל אדם, והילכך אין להקפיד על ברכתן וכן דעת הגאונים ז"ל דאינו מברך עליהם כלל משום דהוה להו נראה ונדחה, והואיל ואידחו אידחו".

(ובתוס' רא"ש שם):

"פר"ח ואין מברך עליהם משום דאידחו להו מתורת משקין דאינן ראויין לשתות לכל אדם הלכך אין להקפיד בברכתו ואפילו יוכל לברך ע"י הדחק משום שנאמר ימלא פי תהלתך".

(ובשיטה מקובצת שם):

"במשקין דאי אפשר לסלקן ולברך בולען ולא פולטן מפני שהוא מפסידן לגמרי. ודעת הגאונים ז"ל שאינו מברך לאחר אכילתן מה שהיה ראוי לברך עליהם בתחלה משום דכיון דמכניסן לתוך פיו פגומין הן קצת ואין להקפיד על ברכתן והוה להו נראו ונדחו דשוב אינן נראין".

רבינו חננאל אומר שכאשר אדם מכניס את המשקה לתוך פיו הוא ממאס אותו, ומכאן והילך הוא כבר לא ראוי לשתיה לכל אדם, בכך שהם כבר לא ראויים לשתיה כל אדם הם נדחו מתורת משקין ולכן אין להקפיד בברכתם. כלומר, אם היה אפשר לברך בדרך כלשהי – היה עדיף, ולכן במאכל מאוס מסלקין ולא בולעים, אך אם אי אפשר אז אין צורך להקפיד על הברכה כעת כל כך, כי בכל מקרה זה כבר יצא מתורת משקין, ולכן אם הברירה היחידה שלו זה להפסיד את המשקין – שיבלע בלי לברך.

גם הרי"ד (שם) בפסקיו פוסק באופן דומה לרבינו חננאל:

"הא דאמ' בולען במיא. פי' שאי איפשר לפולטן מפני שמפסידן. ואי קשיא, ומשום דמאיסי וכדי שלא יאבד מלא לוגמין מים התירו לו ליהנות בלא ברכה. יש לתרץ, משעה ששם האוכלין לתוך פיו בטלו ונמאסו ברוק פיו, ואין בהן משום אסור ליהנות בלא ברכה, כיון דבטלו מהוייתן."

וכך גם נראה לומר בפשטות מדברי רש"י בסוגיא שאומר: **בולען - בלא ברכה.**

משמע מרש"י שהכוונה היא בלא ברכה כלל, כי אם היה רוצה לומר שכן מברך בסוף היה אומר "בולען – ומברך לאחריהן", אך הוא אומר "בלא ברכה".

תוס' הרא"ש שהביא את דברי רבינו חננאל, מוסיף משפט שלא ברור אם הוא חלק מדברי רבינו חננאל או שהוא מסברתו הוא, הוא אומר שאפילו אם אפשר לברך על ידי הדחק, על ידי כך שיסלק את המשקה לצד אחד של פיו ועדיין יצליח לברך – לא יברך, כי צריך "ימלא פי תהלתך".

קשה על מה שאומר התוס' רא"ש, שאם משקה מאוס הוא יצא מתורת משקין ולא צריך להקפיד על ברכתו גם אם יכול על ידי הדחק כי צריך "ימלא פי תהלתך", מה נשתנה משקה מאוס ממאכל מאוס? הרי במאכל מאוס אנחנו כן אומרים שיברך על ידי הדחק, שיסלק לצד אחד של פיו ויברך אע"פ שנאמר "ימלא פי תהלתך"!

למה פתאום במשקה מאוס בגלל שכתוב "ימלא פי תהלתך" אז לא צריך להידחק ולברך ברכה שהיא לא בפה מלא? האם משקה מאוס הוא פחות נחשב בתורת משקין מאשר מאכל מאוס בתורת מאכלין?

מתוך כך, על פי דרכו של ר"ח בסוגיא, אנו רואים שהגאונים עונים גם על השאלה השניה שלנו, אומרים הגאונים (מובא ברשב"א ובשיטמ"ק) שבגלל שהמשקין נמאסו בפיו ואין להקפיד על ברכתם אז אין לברך לאחר האכילה את מה שהיה צריך לברך בתחילה כי "נראו ונדחו, והואיל ואדחו – אדחור".

2. רא"ש – יש לברך לאחר השתיה

אך יש סיעה של ראשונים שחולקת על שיטת רבינו חננאל והגאונים, הם אומרים שיש לברך לאחר הבליעה של המשקין. הרא"ש (ברכות ז, לג) לאחר שהוא מביא את דעת רבינו חננאל אומר שהוא לא חושב כמוהו:

"ולא משמע הכי דמשמע בולען ופולטן ומסלקן הכל בענין אחד שיברך עליהן ובמידי דלא ממאיס הצריכו רבנן לפלוט ולברך ובמידי דממאיס התירו לו לסלקן לצד אחד ולברך ובמשקין שאי אפשר בסילוק לצד אחד התירו לו לבלוע ולברך."

אומר הרא"ש שכאשר התרנו לאותו אדם שהמשקין בפיו לבלוע את המים – לא התרנו לו לשתות בלי ברכה. אלא מעיקר הדין יש לברך קודם האכילה בפה מלא, לכן אם הכניס מאכל לפיו ויכול להוציאו ועדיין ישוב ויאכל אותו – יוציא ויברך בפה מלא, אם זה מאכל שהוא לא ישוב לאכלו אם יוציאו מהפה – ויתרנו על הדין של "ימלא פי תהלתך" והתרנו לאותו אדם לברך בעוד המאכל בפיו, ואם גם זה לא אפשרי כי מדובר במשקין – אז התרנו לו לבלוע ולברך אחר כך את הברכה שהיה צריך לברך לפני כן.

3. רמב"ם - לא ברור כמי הוא סובר

הרמב"ם בהלכות ברכות (ח, יב) פוסק את שלושת המקרים מהגמרא להלכה, ואומר שלאחר הבליעה של המשקין יש לברך:

"שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה, אם היו משקין בולען ומברך עליהן בסוף, ואם היו פירות שאם זרקן ימאסו כגון תותים וענבים מסלקן לצד אחד ומברך ואחר כך בולען, ואם אינן נמאסין כגון פולים ואפונים פולטן מפיו עד שיברך ופיו פנוי ואחר כך אוכל."

לא ברור האם כאשר הרמב"ם אמר ש"אם היו משקין בולען ומברך עליהן בסוף" הוא התכוון שמברך עליהן ברכה אחרונה בסוף או שמברך עליהן ברכה ראשונה בסוף.

הכסף משנה (שם) מתלבט בדבר הזה:

"ורבינו שכתב משקין בולען ומברך עליהם בסוף אפשר לפרש דבריו שסובר שאינו מברך ברכה ראשונה וכדברי רבינו חננאל ולפיכך כתב שמברך עליהם בסוף שמברך עליהם ברכה אחרונה בלבד. ויותר נראה לומר דמברך ברכה ראשונה בסוף קאמר דאם לא כן הכי הוי ליה למימר ואינו מברך אלא ברכה אחרונה בלבד ועוד דאי ברכה אחרונה קאמר מאי קמשמע לן פשיטא. וכן נראה מדברי הראב"ד שכתב עליו ומברך עליהם בסוף והוא שבדעתו לאכול יותר דאם לא כן הו"ל גמר עכ"ל. ומשמע שהוא מפרש שרבינו סובר שמברך ברכה ראשונה לבסוף כדברי הרא"ש והוא סובר שאם אין דעתו לשתות יותר הוה ליה גמר והא קי"ל דכל שגמר אינו חוזר ומברך למפרע. ונראה שמאחר שאפשר לפרש דברי רבינו שהם כדברי רבינו חננאל טפי עדיף לפרשם כן וכ"כ ה"ר מנוח שהוא דעת רבינו:"

אמנם הכסף משנה נוטה יותר לומר שהרמב"ם סובר כמו הרא"ש, אך למסקנת דבריו הוא אומר שמאחר ואפשר לפרש גם שהוא סובר כמו רבינו חננאל – עדיף לפרש אותו כך.

למה עדיף לפרש אותו כך? כנראה בגלל הכלל של "ספק ברכות להקל".

בתוך דבריו הזכיר הכסף משנה גם את הראב"ד, שכאמור הראב"ד במפורש סובר כמו רבינו חננאל, שהוא אומר שמברכים אחרי הבליעה של המשקין רק אם יש לפניו עוד משקין, אך אם אין עוד – לא מברכים. כלומר – לא מברכים ברכה ראשונה בסוף.

נראה את דבריו בפנים (שם):

"שכח והכניס אוכלין כו' עד ומברך עליהן. כתב הראב"ד ז"ל והוא שבדעתו לאכול יותר דאם לא כן הוה ליה גמר."

אמנם, הרשב"א הביא דברים מעט שונים בשם הראב"ד. בשביל להבין את דברי הראב"ד שם יהיה עלינו לעבור לסוגיא שניה, משיקה לסוגיא שלנו, ורק אחר כך נשוב חזרה אל דברי הראב"ד על פי הרשב"א.

ג. אכל ושתה ולא ברך – ברכות נא.

כפי שצינו בתחילה כאשר אדם שכח לברך ברכה ראשונה ישנן שלוש אופציות מתי הוא נזכר בכך:

1. כאשר המאכל בפיו.
 2. כאשר המאכל כבר לא בפיו, אך הוא באמצע הסעודה ויש לו עוד מאכלים לאכול.
 3. אחרי שכבר סיים את סעודתו ולא נותרו לו מאכלים לאכול.
- הגמרא בדף נ: עסקה במקרה שבו המאכל עוד היה בפיו של האדם כאשר הוא נזכר, יש גמרא נוספת מיד לאחר מכן (נא). שמביאה שאלה שנשאל רב חסדא בעניין דומה:
- ”בעו מיניה מרב חסדא: מי שאכל ושתה ולא ברך - מהו שיחזור ויברך? - אמר להו: מי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף?
- אמר רבינא: הלכך, אפילו גמר סעודתו יחזור ויברך, דתניא: טבל ועלה, אומר בעלייתו: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על הטבילה. ולא היא, התם - מעיקרא גברא לא חזי, הכא - מעיקרא גברא חזי, והואיל ואידחי אידחי.”
- רב חסדא שהיה ראש ישיבה בסורא במשך עשור, עונה לתלמידו בדרך משל, כידוע ממספר מקומות (ביניהם - רבי שאמר שמי שאכל שום שיצא מבית המדרש - סנהדרין יא.) אכילת שום גורמת לריח רע מן הפה, ומי שאכל כבר שום אחד ויש לו ריח רע מן הפה, יאכל עכשיו עוד שום (וריחו יהיה נודף לזמן ארוך יותר¹⁰⁴)?
- מה בא רב חסדא להגיד לתלמידו דרך המשל של השום? מה בעצם התשובה שמשיב רב חסדא לתלמידו?
- לאחר מכן מציע רבינא שאולי אפילו נגיד שמי שגמר את הסעודה יכול לחזור ולברך, ומנסה להביא ראיה מטבילה שמברכים לאחר הטבילה, והגמרא דוחה את דבריו.
- בהבנת הסוגיא, בהבנת תשובתו של רב חסדא ישנם שני כיוונים כפי שנראה להלן.

1. רש"י - שום נוסף זה ברכה לבטלה

- רש"י הבין שהספק המדובר הוא במקרה שבו האדם שכח לברך ברכה ראשונה וכבר גמר לאכול ולשתות, האדם כבר גמר את סעודתו, ובמשל השום הראשון בא לבטא את זה שהאדם אכל ללא ברכה, והשום השני הוא זה שהאדם יברך ברכה לבטלה:
- ”יחזור ויאכל שום אחר - כדי שיסריח יותר, כלומר: יוסיף על סרחונו ויעשה ברכה לבטלה.”
- רב חסדא סובר שזה לא עוזר לברך את הברכה הראשונה לאחר האכילה, לשיטתו זה נחשב ברכה לבטלה. במצב שכזה עדיף שהאדם כבר לא יברך כלל.
- רבינא חולק על רב חסדא וסובר שניתן לברך אפילו כאשר האדם גמר את הסעודה. אך אם כך מה פירוש המילה ”הילכך” בדבריו של רבינא? בדרך כלל המבנה שבו שייך להגיד ”הילכך” זה כאשר יש לנו את קומה א' ומתוך קומה א' יוצא מסקנה שבונה את קומה ב'. מתוך הדין הראשון לומדים את הדין השני. אך מהו הדין הראשון שממנו לומד רבינא את הדין השני?
- רש"י אומר: ”הלכך - כיון דאם נזכר באמצע יכול לברך, אפילו גמר סעודתו נמי יכול לברך.”

¹⁰⁴ ע"פ רש"י בשבת לא - ”אם רשעת מעט - אל תוסף על רשעך, דמי שאכל שום וריחו נודף כבר לחבריו, כלום יחזור ויאכל עוד אחר, ויהיה נודף יותר לזמן ארוך?”.

איפה נאמר הדין הזה שמי שנזכר באמצע יכול לברך? מאיפה רש"י הביא את הדין הזה שרבינא נשען עליו למסקנה?

אי אפשר לומר שהכוונה היא לדברי רב חסדא, כי הרי רב חסדא לשיטת רש"י דיבר על סוף הסעודה ולא על אמצע הסעודה.

רבינא מנסה ללמוד מטבילה, שכמו שבטבילה מברכים לאחר הטבילה, כך גם שאר הברכות אפשר לברך בדיעבד לאחר המעשה.

אלא שהגמרא דוחה את הלימוד הזה, כי רוב הטבילות הן של בעלי קרי, ובעל קרי לא אסור לו לברך, ולכן הוא נחשב מתחילה "דחוי" מלברך, ו"דחוי מעיקרא" לא נחשב "דחוי", ולכן לאחר הטבילה כאשר הוא נעשה ראוי לברך – הוא חוזר ומברך. אבל זה שאכל ולא בירך, מההתחלה הוא כבר היה ראוי לברך וכיוון שגמר לאכול הוא נחשב "דחוי", וכיוון שהיה ראוי לברך ואז נדחה מלברך – שוב הוא לא חוזר ומברך.

2. מהרש"א – שום נוסף זה להמשיך לאכול ללא ברכה

המהרש"א (נא.) אומר שנפלה טעות בפירוש רש"י:

"פירש"י בד"ה יחזור ויאכל שום כו' יוסיף על סרחונו ויעשה ברכה לבטלה כו' עכ"ל. טעות נפל בפירש"י במה שפי' "ויעשה ברכה לבטלה", דאם כוונת רב חסדא דלא יחזור ויברך - מאי קאמר עלה רבינא "הלכך אפילו גמר כו'"? גם אין המשל דומה לנמשל!

אבל כוונת רב חסדא דיחזור ויברך אם לא גמר לאכול, והשתא המשל דומה לנמשל - וכי משום שלא בירך כבר על שאכל ששכח יוסיף על סרחונו שלא יברך על מה שיאכל עוד ועלה קאמר רבינא שפיר הלכך כו' ודו"ק:

מקשה המהרש"א על ההסבר שהבאנו קודם ברש"י שתי קושיות:

(1) מה שהקשנו בדברי רבינא שאומר "הילכך" והוא כביכול נשען על דברים שנאמרו ולא ברור על מה הוא נשען!

(2) וגם המשל אינו דומה, כי בשום הוא שב ואוכל עוד פעם שום, אך כאן הוא לא שב ועושה את אותו העוון.

עוד קשה על שיטת רש"י שהרי רבינא אומר "אפילו גמר סעודתו", ומשמע מכאן שרב חסדא לא דיבר על מקרה שגמר סעודתו.

לכן כותב המהרש"א שנפלה טעות בדברי רש"י, והספק הוא לא במי שנזכר בסוף הסעודה אלא במי שנזכר באמצע הסעודה, ושאלו את רב חסדא – האם אדם שנזכר באמצע הסעודה שלא בירך יכול לברך באותו זמן.

ועל זה השיב רב חסדא שיכול לחזור ולברך באותו זמן והמשיל את הדבר לאדם שאוכל שום פעמיים, כך גם כאן – זה שעד עכשיו לא בירכת על מה שאכלת זה לא סיבה שלא תברך גם על שאר המאכלים שתאכל.

ועל זה אומר רבינא "הילכך", שכשם שאפשר לברך באמצע הסעודה אף לאחר שכבר אכל, כך גם אפשר לברך בסיום הסעודה למרות שכבר אכל, והוא מנסה ללמוד את זה מדין ברכה בטבילה, ודוחים אותו כפי שראינו.

3. צ"ח - רבינא נשען על סעיף א

הפני יהושע (שם) תמה על דברי המהרש"א שלא ברור אם כן מה היתה שאלתם של תלמידי רב חסדא, האם הם באמת חשבו שהברכה תלויה דווקא בתחילת הסעודה, וכיוון שלא בירך בהתחלה – כבר לא צריך לברך על שאר המאכלים שיאכל:

"אלא דבאמת אפילו בלא פירוש רש"י משל זה דרב חסדא תמוה לפי מה שפירש מהרש"א דהא דקאמר שיחזור ויאכל שום היינו במה שיחזור ויאכל בלא ברכה אם כן משמע דאפילו בכה"ג שרוצה לאכול עוד נמי הוי מספקא להו מעיקרא וזה אינו עולה על דעת כלל שיטעו התלמידים בדבר פשוט כזה דמהיכי תיתי יחזור ויאכל אכילה אחרת בלא ברכת הנהנין תחילה וסוף דאטו ברכת הנהנין תליא בתחילת הסעודה."

עוד קשה כיצד למד רבינא מכח דינו של רב חסדא שצריך לברך על מה שעוד לא אכל, שאפשר לברך גם לאחר האכילה? הרי אין שום דמיון בין המקרים. כאן זה על להבא וכאן זה על לשעבר!

יש צל"ח (שם) שטוען שלרש"י היתה גרסה אחרת בגמרא:

"נלע"ד שהגירסא הפוכה, ומתחלה גרסינן אמר רבינא הלכך, ואדלעיל קאי דאמרינן מסלקן, והיינו שמברך בעודן בפיו, ואמר רבינא הלכך וכו'. ואח"כ גרסינן בעו מיניה מרב חסדא. ובלתי ספק אצלי שזו היתה גירסת רש"יט], ומסולק תמיהת המהרש"א [ברש"י ד"ה יחזור]."

לפי הצל"ח רש"י גרס בגמרא את דברי רבינא לפני דברי רב חסדא, ומה שאמר רבינא "הלכך" זה הולך על הסוגיא בסעיף א, שאמרנו שם שמי ששכח ונתן אוכלין לתוך פיו – מסלקן לצדדין ומברך, ומצינו שאפשר לברך לאחר שהאוכלין כבר בתוך פיו, ועל זה אמר רבינא שהוא הדין שאפשר גם לברך לאחר גמר אכילתו. ואחר כך מביאה הגמרא ששאלו שאלה כזו לפני רב חסדא והוא פסק שלא יברך.

ד. האם נפסקה הלכה כרבינא או שלא?

למעשה רוב הראשונים פסקו שאם נזכר באמצע הסעודה – יברך, אך אם נזכר בסוף הסעודה לא יברך על מה שאכל ברכה ראשונה, הם למעשה דחו את דעתו של רבינא להלכה:

שהרמב"ם כתב (ברכות ד, ב):

"שכח לברך המוציא אם נזכר עד שלא גמר סעודתו חוזר ומברך ואם נזכר לאחר שגמר אינו חוזר ומברך."

והרא"ש כתב (ברכות ז, לג):

"ומסיק שחוזר ומברך כל זמן שלא גמר סעודתו ולאחר שגמר סעודתו אינו חוזר ומברך משום שנראה ונדחה:"

והרי"ף (ברכות לז): כתב:

"מי שאכל ושכח ולא בירך המוציא ונזכר עד שלא גמר סעודתו חוזר ומברך ואם לאחר שגמר סעודתו נזכר אינו חוזר ומברך משום דנראה ונדחה וכל נראה ונדחה אינו חוזר ונראה."

והמאירי (נא.) כתב:

"התחיל לאכול ולא בירך המוציא ולא גמר סעודתו עדיין מברך המוציא בשעה שנזכר ואם גמר סעודתו הואיל ולא בירך אינו מברך המוציא בשעה שנזכר, ויש אומ' שאף אם גמר סעודתו הואיל ולא בירך מברך המוציא, ואין הדברים נראים כלל ואף על פי שבטבל ועלה בעלייתו אומר אשר קדשנו וכו' על הטבילה לא בשוכח נאמרה אלא באדם שלא היה ראוי לברך תחלה כגון גר אבל כל שהיה אפשר לו לברך ולא ברך הואיל ונדחית ברכתו תדחה:

אמנם, הרשב"א (נ:) מביא את שיטת הראב"ד שסובר שכן נפסקה הלכה כמו רבינא, שגם מי שסיים לאכול – יברך: "אבל הראב"ד ז"ל פסק בההיא כרבינא."

והשיטה מקובצת (שם) מוסיף ומביא טעם לדברי הראב"ד, שמה שהגמרא דחתה זה רק את טעמו של רבינא אך לא את דבריו להלכה:

"אבל הראב"ד ז"ל כתב דמברך בסוף וכההיא דרבינא דסבירא ליה לרב ז"ל דלא אידחיא אלא סיעתיה דרבינא אבל מלתיה לא אידחיא."

גם הראב"ה (סימן תתקעב) אומר שנראה לו שהלכה כרבינא.

ה. סיכום שיטות הראשונים בשלושת המקרים

נחזור כעת לסוגיא הראשונה שעסקנו בה, שאלנו האם כאשר אדם נזכר שלא ברך כאשר המשקה היה בפיו, והדין הוא שיבלע את המשקין, האם עליו לברך לאחר בליעת המשקין ברכה ראשונה על המשקה.

ראינו שדבר זה מצוי במחלוקת בין רבינו חננאל והרא"ש, מדברי הרמב"ם נראה לומר שהוא יותר נוטה לדעת הרא"ש – שצריך לברך, ואז הבאנו את הראב"ד (ח, יב) שחולק על הרמב"ם ואומר שיש לברך רק במקרה שיש לו עוד משקין. או במילים אחרות – לא מברכים ברכה ראשונה על לשעבר:

"שכח והכניס אוכלין כו' עד ומברך עליהן. כתב הראב"ד ז"ל והוא שבדעתו לאכול יותר דאם לא כן הוה ליה גמר."

אמרנו שהרשב"א הביא דברים שונים בשם הראב"ד, ואז עברנו לסוגיא השניה כדי לראות שגם שם מביא הרשב"א שיטה בשם הראב"ד שפוסק שהלכה כרבינא שאפשר לברך גם אחרי שגמר לאכול.

כעת נראה את דברי הרשב"א אצלנו (נ:):

"והתניא בולען במשקין, פ"ח ז"ל דטעמא דבולען בלא ברכה משום דכיון דהכניסן בפיו ממאסן ואדחו משתיה דכל אדם, והילכך אין להקפיד על ברכתן וכן דעת הגאונים ז"ל דאינו מברך עליהם כלל משום דהוה להו נראה ונדחה, והואיל ואידחו אידחו, וכדאמרי' בסמוך במי שאכל ושכח ולא בירך דאם גמר סעודתו שוב אינו מברך דהואיל ואידחי אידחי ודלא כרבינא."

תחילה מביא הרשב"א את שיטת רבינו חננאל והגאונים, שאין לברך לאחר הבליעה, וראיה לדבר הם מביאים מהסוגיא של רב חסדא ורבינא, ששם המסקנה היא שלא כדעת רבינא, אלא שמי שאכל ושתה ולא בירך – לא יכול לברך בסיום הסעודה "דהואיל ואידחי – אידחי".

בפשטות, כיוון שאין הלכה כרבינא לכן גם בסוגיא שלנו אם בלע לא יברך לאחר מכן ברכה ראשונה.

ממשיך הרשב"א ומביא את דברי הראב"ד:

"אבל הראב"ד ז"ל פסק בההיא כרבינא, והא דהכא בולען ומברך עליהן בשאין לו אלא הם ואם יש לו זולתן פולטן ומברך על האחרים ושותה, והביא ההיא דגרסינן בירושלמי דגרסינן התם רב הונא אמר הרי שנתן לתוך פיו ושכח ולא בירך אם היו משקין פולטן אם היו אוכלין סולקן לצדדין ואין כאן בולען, וכתב דמסתברא דהא דקאמר פולטן בשיש לו זולתן. ואני תמה נפסוק הלכה כרבינא ורבינא לא אמר לה אלא מהא דתנן גבי גר טבל ועלה בעליתו אומר אקב"ו וכו', ומסקנא דגמרא ולא היא התם מעיקרא גברא דחיא וכו' אבל הכא מעיקרא גברא חזיא והשתא הוא דאדחי ואמור רבנן הואיל ואדחי אדחי."

הרשב"א מביא ראב"ד שאומר שהלכה כרבינא (כפי שכבר ראינו) ושם בלע – מברך לאחר הבליעה.

אז האם להאמין לדברי הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם או לדברי הרשב"א בשם הראב"ד? לכאורה יש כאן סתירה בדברי הראב"ד!

יש מאירי (שם) שאומר שכל אלו שמשמע מדבריהם בסוגיא שיש לברך ברכה ראשונה לאחר האכילה – אין הכוונה לברכה ראשונה אל לברכה אחרונה:

כבר ביארנו שאסור לאכול שום דבר וליהנות בלא ברכה ומי ששכח והכניס אוכלין לתוך פיו ולא בירך ועדיין לא בלען אם היו משקין בולעם ומברך אחר בליעתן ברכה לאחריה ומה שכתבו בה גדולי המחברים בולען ומברך לבסוף לא כיונו לברכה שלפניה כמו שחשבו רבים אלא על ברכה לאחריה.

למסקנה, אלו שיטות הראשונים בסוגיא:

	בלע את המשקה	אמצע הסעודה	סוף הסעודה
רש"י	לא יברך	יברך	לא יברך
ר"ח	לא יברך	יברך	לא יברך
רמב"ם	יברך (?)	יברך	לא יברך
רא"ש	יברך	יברך	לא יברך
ראב"ד	סתירה	יברך	יברך (?)

1. לבלוע את המשקים או לפלוט?

1. שלא יפסיד או שבטל מתורת משקין

בתחילת עיוננו, לאחר שהצגנו את סוגיית הגמרא, שאלנו מדוע כאשר האדם נזכר שלא ברך ויש משקין בפיו הגמרא אומרת שיבלע ולא שיפלוט? הרי ההנחה הבסיסית היא שהוא לא

מסוגל לברך בעוד המשקין בפיו, ולכן נותרו שתי אופציות – או שיבלע את המשקין ללא ברכה (ואולי יברך אחרי לפי חלק מהשיטות) או שיפלוט את המשקין ולא יבלע משקין בלא ברכה. מדוע אנו מתירין לאדם לבלוע את המשקין בלא ברכה? הרי הוא עוד יכול להימנע מהאיסור של שתייה בלא ברכה בכך שיפלוט את המים.

רש"י כתב (שם):

"משקין - בולען, שאי אפשר לסלקן לאחד מלוגמיו ולברך, ולא לפולטם שמפסידן."

מה זאת אומרת שאם הוא יפלוט את המים הוא יפסיד אותם? הוא חייב להפסיד אותם? הוא לא יכול לפלוט אותם לתוך כלי ולא להפסיד אותם?

אלא שכנראה הכוונה היא למה שחילקנו בין "ממאיס" ל"לא ממאיס", שמשקין תמיד כשנפלוט אותם החוצה הם יהיו בגדר של מאוסים עלינו, אנחנו לא נחזור ונשתה אותם שוב. אך לגבי מאכלים יש מאכלים שכן נחזור ונאכל אותם לאחר שפלטנו אותם, יש מאכלים שהם "לא ממאיס". לכן אם נפלוט משקין – נפסיד אותם.

אוקיי, אז נפסיד אותם ולא נשתה אותם עוד, אז נבזבז מעט משקה, אבל אולי עדיף להפסיד קצת משקין ולא לעבור על איסור אכילה בלא ברכה שהוא איסור חמור!

ר' ישעיה דיטרני השני (נכדו של ר' ישעיה דיטרני הראשון הר"ד) כותב בפסקיו, פסקי הריא"ז (ז, ג, ה), מדוע לא מקפידים על הברכה במקרה כזה:

"מי ששכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה.. אם היו משקין - בולען בלא ברכה, שכל ברכה שמברכין על האוכלין ועל המשקין בתחלה מדברי סופרים היא, ובמקום שאי אפשר בולען בלא ברכה, ואל ישליכם מתוך פיו להפסידם."

אומר הריא"ז שכיוון שברכה ראשונה היא מדרבנן אז אין להחמיר במקרה כזה ולדרוש מהאדם לפלוט את המשקה ולגרום לו בכך שהוא לא ישתה את המשקה. למעשה לפי רש"י והריא"ז הסיבה שלא אומרים לאדם לפלוט את המשקין היא בשביל שלא יגרום להפסד אוכלין, שיש בזה משום גדר "בל תשחית".

בניגוד לדברי הריא"ז שהלך בדרכו של רש"י, סבו של הריא"ז – הר"ד – כותב בפסקיו (ג: טעם אחר, את טעמו של רבינו חננאל (כפי שראינו להלן):

"ואי קשיא, ומשום דמאיסי וכדי שלא יאבד מלא לוגמין מים התירו לו ליהנות בלא ברכה. יש לתרץ, משעה ששם האוכלין לתוך פיו בטלו ונמאסו ברוק פיו, ואין בהן משום אסור ליהנות בלא ברכה, כיון דבטלו מהוייתן."

רבינו חננאל והר"ד אומרים שבכלל במצב הזה כבר אין צורך לברך ברכה, בשלב זה המשקין שבתוך פיו של האדם כבר לא ראויים לשתייה לכל אדם, ולכן אין להקפיד על ברכתם.

וראינו שהרא"ש גרס בשיטת הר"ח שאפילו אם יכול על ידי הדחק לברך – אין צריך לברך ("הלכך אין להקפיד בברכתו ואפילו יכול לברך ע"י הדחק"). וקשה על דבריו שמה החילוק בין מאכל למשקה, שבמאכל שיכול על ידי הדחק לברך – מברך, ובמשקה – לא מברך? והאם במקרה כזה יש איסור לברך או שרק לא צריך – האם בגלל שהם נדחו מתורת משקין אז לא שייך בכלל לברך עליהם?

רב שלמה קלוגר, ב"חכמת שלמה" על השולחן ערוך (קעב, א), מסביר מה הסברא של דברי רבינו חננאל. הוא נשאל שאלה לגבי קבלת טומאה באוכלין ומתוך כך הגיעה לעסוק גם בחיוב ברכה במקרה שלנו:

"...אמנם לא קשה מידי, דמה דאוכל שאין ראוי לאכילת אדם אינו מקבל טומאה היינו דאינו ראוי לשום אדם, אבל כאן דוקא לאחרים אינן ראויין דמאוסים להם, אבל לאדם השותה בעצמו לו אינן נמאסים וראויים הם לו, ולכך מקבלים טומאה. אבל לענין ברכה בתר רוב עולם אזלינן, וכיון דאינו ראויים לשאר אדם אם יפלוט אותם, לכך לא בעי ברכה. ויש להסביר הדבר יותר, כיון דעיקר טעם הברכה דהוי כגוזל לו יתברך [ברכות לה, א], א"כ דומה לגזילה דקיימא לן [בבא קמא כ, ב] זה נהנה וזה לא חסר מותר, א"כ הכי נמי כיון דמשקין אי אפשר לסלקן רק לפלוט, א"כ כשיפלטו לא יהיו ראויין לשום אדם וסוף סוף לא יהיו עליהם ברכה, לכך בזה אין חיוב ברכה עוד, ואינו כגזלן."

"זה נהנה וזה איננו חסר - מותר", והצורך בברכה הוא כדי שלא יחשב כגוזל מה' יתברך, אך במקרה שבו הוא נהנה מהשתיה והקב"ה איננו חסר כי אם יפלוט אף אדם אחר לא יברך עליהן - מותר. אין בזה גזל כלפי שמיא, ולכן אין צורך לברך אפילו על ידי הדחק. זו הסיבה שבברכה הולכים אחר רוב העולם ולא רק לגבי היחיד.

יש להסתפק האם יש נפקא מינה בין דברי רש"י לדברי ר"ח במקרה שיכול לברך בעוד המשקין בפיו ע"י הדחק - האם יברך או לא? יתכן שר"ח יגיד שלא יברך (כפי שאומר התוס' רא"ש בדבריו).

בשלב זה שהבאנו את הסברא של רבינו חננאל למה שיבלע ולא יברך, נראה להסביר גם את סברתו של הרא"ש שאומר שיבלע ויברך לאחר הבליעה - שמקרה זה אכן דומה למקרה של טבילה, בניגוד למקרה שניסה ללמוד רבינא מטבילה, שהרי כאן מדובר כאשר המשקה עוד בפיו, ומעיקר הדין אם היה יכול לברך כעת היה עליו לברך (כמו שצריך לברך כאשר מדובר במאכל) אלא שהוא לא יכול לברך כעת מבחינה טכנית, וכך באמת מסביר ר' יהושע פלק (-1555 1614) בעל ה"פרישה" (קעב, ס"ק ב) בדברי הרא"ש:

"ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב שמברך עליהן אחר כך. אין להקשות מאי שנא מהא דכתב רבינו לעיל סוף סימן קס"ז דאם שכח ואכל בלא ברכת המוציא ולא נזכר עד שגמר הסעודה דאינו מברך דיש לומר דשאני הכא דנזכר בעוד המשקין בתוך פיו והיה מחוייב לברך אלא שאינו יכול מה שאין כן לעיל דכל זמן השכחה ליתא עליו תורת חיוב וכשנזכר כבר גמר סעודתו וק"ל:"

2. ראב"ד - אם יש לו עוד משקין שיפלוט

הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם בהלכה שהבאנו בתחילת דברינו (ח, יב) מוסיף עוד הלכה שלא התייחסו אליה שאר הפוסקים:

"עוד נראה לי שאם יש לפניו משקין יותר שאינו בולע מה שבפיו אלא פולט ומה חסרון יש במלא פיו משקין אם יאבדו ולא יהנה מהם בלא ברכה אבל כשאין לו יותר והוא דחוק לאותם שבפיו התירו לבלען ולא יאבדו ותאבד גם כן הברכה שהרי גמר שאם יפלוט אותם ג"כ תאבד שאין לו יותר עכ"ל."

אומר הראב"ד שכל מה שאמרנו שכאשר יש בפיו משקין שיבלע, זה מדובר רק במקרה שאין לו עוד משקין, ואם יפלוט את המשקין האלה הוא לא ישתה אותם שאז התירו לו לבלועם, כי אם

פילוט יאבד גם את המשקין וגם את הברכה. אך אם יש לסניו עוד משקין, הוא אינו בולע מה שבפיו, אלא פולט, שלא נורא שהוא יפסיד מעט משקין, שהרי יש לו עוד משקין וגם יוכל לברך על שאר המשקין וגם לא יבלע משקין בלא ברכה.

הרשב"א כותב שיש ראייה לדברי הראב"ד מירושלמי בברכות (ז, א) שגם שם הגמרא מסתפקת באותו הספק שהסתפק הבבלי – "שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה":

"רב הונא אמר הרי שנתן לתוך פיו ושכח ולא בירך אם היו משקין פולטן אם היו אוכלין מסלקן לצדדין רבי יצחק בר מרי קומי רבי יוסי ב"ר אבון בשם רבי יוחנן אפילו אוכלין פולטן דכתיב [תהילים עא ח] ימלא פי תהילתך".

בבלי רב יהודה אמר שאם הכניס אוכלין לתוך פיו – מסלקן לצד ומברך, הגמרא הביאה שלוש ברייתות עם פסקים שונים והסיקה שהם מדברים על מקרים שונים: מאכל לא מאוס – פולט, מאכל מאוס – מסלק, משקה – בולע.

בירושלמי רב הונא (בר פלוגתא של רב יהודה) מחלק רק לשני מקרים – מאכל ומשתה, רב הונא לא עושה את החלוקה של דבר מאוס או לא מאוס. אבל הוא מסדר אותם בצורה שונה מהבבלי: משקה – פולט, מאכל – מסלק. ור' יצחק בר מרי אומר שגם מאכלים עדיך לפלוט כי צריך לברך בפה מלא.

אז האם יש כאן מחלוקת בין הבבלי לירושלמי?

אז אפשר לומר שהם חולקים וכל הפוסקים פסקו כבבלי בניגוד לירושלמי, שהירושלמי סבר שאסור לבלוע את המשקה ללא ברכה אפילו אם זה יגרום לו שלא לשתות בכלל, והפוסקים לא קיבלו דעה זו להלכה.

או שאפשר לומר, וכך מבין הרשב"א ומביא מכאן ראייה לראב"ד, שהבבלי והירושלמי לא דיברו על אותו מקרה, שהבבלי דיבר על מקרה שאין לו עוד משקין חוץ מאלו ולכן בולע, והירושלמי דיבר על מקרה שבו יש לו עוד משקין ולכן עדיף שיפלוט ויברך על שאר המשקין מאשר שיבלע את מה שבפיו בלא ברכה.

בנוסף, רב הונא אומר שמאכלים יסלק ולא יפלוט. למה לא יפלוט? כנראה רב הונא מבין שאם יפלוט את המאכל או המשקה הם יפסדו, ולמרות שיש לו עוד מאכלים, כיוון שהוא יכול לברך גם כשהמאכל בפיו – יסלק ויברך, ואין צורך שיפלוט ויברך.

אך רב יצחק בר מרי סובר שבגלל שכתוב "ימלא פי תהלתך" וצריך לברך בפה מלא, אז בגלל הדין הזה עדיף לפלוט ולהפסיד את המאכל מאשר לברך על המאכל שבפיו ולא בפה מלא.

כלומר, כולם מסכימים שאין לבלוע בלא ברכה גם במחיר של הפסד המשקה (כאשר יש עוד משקה), אבל רב יצחק בר מרי אומר שגם אין לברך שלא בפה מלא גם במחיר של הפסד המאכל (כאשר יש עוד מאכל).

הירושלמי לא חילק בין מאכל שנמאס למאכל שאינו נמאס, ועל פי דרכו של הירושלמי אפשר להסביר גם את רב יהודה בבלי שלא חילק. שרב יהודה דיבר על מקרה ש"שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה" ורב הונא בירושלמי דיבר על מקרה ש"נתן לתוך פיו ושכח ולא בירך" ולא מוזכר שזה דווקא מאכלין.

לכן רב יהודה דיבר רק על מאכלין, ורב הונא דיבר גם על משקין, ושניהם דיברו במקרה שיש לו עוד מאכלים, ושניהם לא חילקו בין מאכל שנמאס למאכל שאינו נמאס, ושניהם אומרים שבמאכל "יסלק" ורב הונא מוסיף גם שבמשקה "יפלוט".

בכל אופן אפשר לדייק מהירושלמי שכאשר יש לאדם עוד משקין – שיפלוט את המשקין שבפיו ויברך על שאר המשקין.

ז. פסיקת הלכה באחרונים

1. ברכה לאחר בליעה

הטור (קעב) פוסק את שלושת המקרים שבגמרא להלכה ומביא את המחלוקת בין רבינו חננאל לרא"ש בשאלה האם מברכים לאחר הבליעה:

"שכח והכניס משקין לתוך פיו בלא ברכה בולען פירש רבינו חננאל ואינו מברך עליהם וא"א הרא"ש ז"ל כתב שמברך עליהם אח"כ:

שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה אם הוא דבר שאינו נמאס אם יפלטנו יפלטנו ויברך עליו ואם הוא דבר שנמאס מסלקו לצד אחר ומברך:"

וכן הוא פוסק (קטז) כדברי רב חסדא ולא כדברי רבינא, שבאמצע הסעודה מברך ובסוף הסעודה לא מברך:

"ואם שכח ואכל ולא בירך לפניו המוציא אם נזכר בתוך הסעודה מברך ואם לא נזכר עד שגמר סעודתו אינו מברך."

כאמור הטור לא כתב כמו מי הוא פוסק במחלוקת רבינו חננאל והרא"ש, השולחן ערוך פוסק להלכה כמו רבינו חננאל שאין לברך לאחר הבליעה, ואילו הרמ"א פוסק כמו הרא"ש (קעב, א):

"שכח והכניס משקין לתוך פיו בלא ברכה, בולען ואינו מברך עליהם ברכה ראשונה.

הגה: וי"א דמברך עליהם, וכן נראה עיקר (הרשב"א בשם הראב"ד והרא"ש פרק ג' שאכלו וכן דברי הרמב"ם פ"ח מהל' ברכות).

ובבית יוסף ובדרכי משה (שם) כל אחד מהם מסביר מדוע הוא פוסק כמו שהוא פוסק:

שכתב הבית יוסף:

"ולענין הלכה כיון שדברי רבינו חננאל מפורשים ודברי הרמב"ם אפשר להתפרש כן מסתמא אמרינן דבשיטתיה אמרה ונקטינן כוותייהו דרבנים מובהקים ניהו ומקילים בברכות דרבנן:"

והדרכי משה כתב:

"ואין דברים אלו נראין דהרי הרשב"א כתב בשם הראב"ד כדברי הרא"ש כמו שכתב בית יוסף ואם כן נקטינן כדברי הרא"ש מאחר שגם דברי הרמב"ם נראין יותר לפרש כדברי הרא"ש מכדברי רבנו חננאל:"

למעשה הסיבה שכל אחד מהם פוסק כפי שהוא פוסק היא מפני שהרמב"ם הוא לא ברור ואפשר לקחת אותו לשני הצדדים וכל אחד לוקח אותו לצד אחר. הבית יוסף לוקח אותו לשיטת רבינו חננאל מפני שספק ברכות להקל (למרות שהוא אמר שיותר נראה לו שהרמב"ם עם הרא"ש), והרמ"א לוקח אותו לשיטת הרא"ש.

החיי אדם (מט, י) גם הוא פוסק כמו הרא"ש:

"ואם הוא משקין שאי אפשר לסלקן לצדידין ולברך, אם יש לו עוד משקין, יפליט אלו לאיבוד. ואם אין לו והוא דחוק על זה המעט שבתוך פיו, בולען ויברך אחר כך ברכה ראשונה."

אך ערוך השולחן פוסק כמו רבינו חננאל שלא יברך.

המשנה ברורה כותב שדעת רוב הפוסקים היא כדעה של השולחן ערוך, ובשער הציון הוא מביא רשימה ארוכה של הפוסקים שסוברים כמוהו:

"כי הנה דעה ראשונה שסוברת דבולען בלי ברכה היא דעת רבנו חננאל ולא יחידאה הוא, כי כן הוא גם דעת רש"י [והובא בהגר"א] ורי"ז, ובתוספות רבנו יהודה גם כן העתיק לפירוש רבנו חננאל בגמרא, ומשמע דהכי סבירא לה, וגם דעת הרמב"ם כן הוא כנראה מפשטיות דבריו, וכמו שכתב הגר"א בביאורו [ודלא כמו שמצדד בדרכי משה בביאורו], וכן כתב הכסף משנה בשם רבנו מנוח, וגם דעת הראב"ד בהשגות לדינא כן הוא [והראב"ד שהובא בהג"ה הוא ראב"ד אחר דסבירא לה דאפילו גמר סעודתו לגמרי ונזכר אחר כך גם כן יברך, דפוסק כרבינא, ויחידאה הוא בזה ולא נוכל לצרפו כלל, וכמו שנפסק לעיל בסימן קס"ז סעיף ח לדינא בלי שום חולק], וגם מסתימת הסמ"ג והאור זרוע והרא"ה משמע גם כן דמפרשי דבולען בלי ברכה כלל, כדעת רבנו חננאל ורש"י, דאי לאו הכי היה להו לפרש:"

2. יש לו עוד משקין - יפלוט

הבאנו את הראב"ד שאומר שאם יש לו עוד משקין אז עדיף שיפלוט ויברך על שאר המשקין מאשר שיבלע. המגן אברהם (שם ס"ק א) מביא את דבריו וכותב שכך נכון לעשות כד שלא להכניס עצמו למחלוקת:

"והראב"ד כ' דוקא כשאין לו משקין יותר לשתות והוא דחוק למשקין הללו אבל אם יש לו יותר יפליט ולא יהנה בלא ברכה משום מעט משקין וכן ראוי לנהוג שלא להכניס עצמו במחלוקת וכמש"ל וכך כתב הב"ח."

על איזו מחלוקת מדבר המג"א שכדאי לפלוט את המשקין כדי לא להיכנס אליה? ר' שמואל הלוי קלן בעל ה"מחצית השקל" מסביר שהכוונה בדבריו היא למחלוקת בין הרא"ש ורבינו חננאל האם לברך ברכה ראשונה לאחר הבליעה, אך הוא גם מכוון למחלוקת נוספת שאותה הוא מזכיר בסעיף קטן ג' – במידה ויברך ברכה ראשונה לאחר הבליעה האם מברך גם ברכה אחרונה:

"וצ"ע אם יברך ג"כ ברכה אחרונה דלא מצינו ב' ברכות סמוכות זה לזה ונ"ל דעל ז' המינין יברך די"א דהוי דאורי' אבל המים ושאר מינים יש חולקין כדאי' ס"פ כ"מ אפשר שבזה אין לברך וצ"ע ולכן יש לנהוג שיפלוט אותן כמש"ל:"

ר' עקיבא איגר (בהגהותיו) תמהה על דבריו של המג"א שראוי לפלוט כדי לא להיכנס למחלוקת של האם לברך ברכה אחרונה צמודה לברכה ראשונה, לדבריו גם אם יבלע הוא לא יגיע למצב כזה:

"לנהוג שלא להכניס. תמוה לי כיון שיש לו יותר משקים א"צ להכניס עצמו בספק דאחר שיבלעם יברך ברכה ראשונה על שאר המשקים ואח"כ יברך ברכה אחרונה וצ"ע:"

והביאור הלכה כותב שרק לכתחילה יש לנהוג על פי הראב"ד, אך מי שנהג בדיעבד לא כמו הראב"ד אין למחות בו:

"ורק לכתחלה נכון לחוש לדעת הראב"ד שהובא ברשב"א שכתב דאם יש לו עוד משקין לשתות יפלוט ולא יהנה בלי ברכה וכמו שכתבנו במ"ב סק"ב ושאר הרשונים לא הזכירו דבריו וע"כ המיקל בזה אין למחות בידו:"

ר' יעקב סופר בספרו "כף החיים" (שם) על השולחן ערוך מעלה דרך עדיפה לשיטתו במקרה שנזכר שלא בירך בעוד המשקין בפיו:

"והראב"ד כתב.. אבל אם יש לו יותר יפליט ולא יהנה בלא ברכה משום מעט משקין, וכן ראוי לנהוג שלא להכניס עצמו במחלוקת.

ומכל מקום נראה לי דיותר טוב לברך בלבו כיון דדעת הרמב"ם ז"ל פרק א' מהלכות ברכות דין ז' דיוצא בדיעבד אם בירך בליבו, ואף על גב דלא קיימא לן הכי מכל מקום בכהאי גוונא דכבר הכניס בפיו ואם יפלוט ילכו לאיבוד ואם יברך אחר כך יש פלוגתא – טוב לסמוך על הרמב"ם דיוצא בדיעבד. אלא רק אם אינו יכול לסבול לישאר המשקה בפיו עד שיברך בלבו מאיזה סיבה, יש לומר דיפלוט כדי שלא יכנס בפלוגתא וגם כדי שלא יהנה בלא ברכה."

לשיטתו הדרך הכי טובה היא לברך בלב, שלפי הרמב"ם יוצאים בזה ידי חובה בדיעבד, וזה יותר טוב מאשר לפלוט את המים ולגרום להפסדם וגם יותר טוב מאשר לבלוע ולהיכנס למחלוקת ר"ח והרא"ש.

3. אם יכול לברך כשהמשקין בפיו על ידי הדחק

כתב הלבושי שרד (שם) שיש נפקא מינה בין רש"י לרבינו חננאל האם כאשר יכול לברך על ידי הדחק – יברך או לא:

בולען. שאי אפשר לפולטן, דמימאסי, ואי אפשר להחזירם לצד אחר ולברך, כן כתב רש"י [ברכות ג, ב ד"ה משקין]. ומשמע דאם מעט בפיו ויכול לברך ע"י הדחק יברך. והרבינו חננאל [מובא ברא"ש שם פ"ז סימן לג] הובא במג"א ס"ק א' נתן טעם משום דאידיחי כו', לכן אין צריך לברך אפילו אם יכול לברך ע"י הדחק:

המשנה ברורה (ס"ק א) ציטט את הלבושי שרד הנ"ל להלכה, ופסק להלכה כמו רש"י שיברך על ידי הדחק: "וכתב בלבושי שרד דאם הכניס מעט בפיו ויכול לברך ע"י הדחק יברך:"

ובשער הציון: "אף דכתב דלפירוש רבנו חננאל שהעתק במגן אברהם, בכל גווני לא יברך, השמטתיו משום שאור זרוע וריא"ז והרא"ה כולם העתיקו פירוש רש"י:"

4. גמר סעודתו ולא קץ במאכלו – יברך ויאכל עוד

ר' אהרן הכהן מנרבונה (1300~) כותב בספר ה"כלבו" (כד) את הדין שכתב הטור בסימן קסז שמי שגמר סעודתו לא מברך ברכה ראשונה, אך הוא מוסיף כמה מילים חשובות:

"והיכא דאקרי ואכל לחמא ואשתלי ולא שרי המוציא, ובתר הכי אדכר - הדר שרי המוציא ואכיל, ודוקא דלא גמר סעודתיה, אבל אי גמר סעודתיה ולא יכול למיכל טפי - לא ליברך."

ה'כלבו' מחלק בין מקרה שלא גמר סעודתו שאז מברך באמצע הסעודה, לבין מקרה שבו גמר סעודתו ולא יכול לאכול יותר שאז כבר לא מברך.

ומדייק מדבריו הבית יוסף (קסז, ז) שאם גמר סעודתו אך יכול לאכול עוד – יברך ויאכל עוד:

"כתב הכל בו (שם) אי גמר סעודתיה ולא יכיל למיכל טפי לא ליבריך משמע מדבריו שאם יכול לאכול יותר יחזור ויאכל ויברך עליו תחלה וזה אפשר לדעת הראב"ד (בהשגות ברכות פ"ח ה"ב) בשכח והכניס משקין לתוך פיו אבל אין הפוסקים מודים לו כמו שיתבאר בסימן קע"ב הילכך אפילו יכול לחזור ולאכול אינו צריך:"

הבית יוסף חולק על הכלבו ואומר שאפילו אם יכול לחזור ולאכול – לא צריך לעשות זאת, אלא אם שכח לברך וגמר – שלא יברך.

והב"ח (שם ס"ק ט) אומר שכנראה הבית יוסף מתכוון אפילו במקרה שהוא לא קץ באוכל אלא רק שהוא כבר גמר בדעתו שלא לאכול עוד:

"ונראה דאפילו לא תהיה אכילתו אכילה גסה דקץ במאכלו אפילו הכי כיון דגמר בדעתו שלא לאכול ואחר כך נזכר שלא בירך אינו מברך:"

אך המגן אברהם (שם ס"ק כא) כותב שמוטב שכן לעשות כדברי ה'כלבו' כדי לצאת ידי כל הדעות, אפילו לשיטת הרשב"א בשם הראב"ד:

"כתב ב"י בשם כל בו אם יכול לאכול יברך ויאכל מעט עכ"ל, ונ"ל שטוב לעשות כן מאחר שהרשב"א כתב דלהראב"ד צריך לברך אף על פי שגמר סעודתו ע"ש בב"י סימן קע"ב ולכן טוב להוציא עצמו מפלוגתא ועמ"ש שם:"

גם המשנה ברורה כותב שאם יכול לאכול עוד – טוב שיברך המוציא ויאכל. והוא כותב בשער הציון שזה אפילו אם הוא כבר שבע, אך ברור שאם כבר קץ באוכל – לכל הדעות אסור לו לברך על זה.

ניתן לדייק, שמה העניין אם סיים לאכול – שיברך ויאכל עוד? הרי אתה מצריך אותו לאכול מה שלא תכנן ועל זה לברך. מה הרווחת בזה? זה כמו שתם באמצע היום להגיד לו לברך ולאכול משהו!

אלא אולי ניתן לדייק מכאן שכל הנ"ל סוברים כמו המעדני יום טוב שנראה בסעיף הבא.

5. ברכה באמצע פוטרת על לשעבר?

נפסק להלכה לדעת כל הפוסקים שאם נזכר באמצע הסעודה – מברך על להבא. השאלה היא האם הברכה על להבא גם פוטרת את מה שכבר אכל?

ר' מרדכי יפה בעל ה"לבוש" (שם ס"ק ח) כותב שהוא לא מתקן את מה שאכל כבר, הוא נחשב "מעוות לא יוכל לתקון":

"שכח ואכל ולא בירך המוציא לפניו, אם נזכר בתוך הסעודה מברך על מה שיאכל עוד, ומה שאכל בלא ברכה אכל ר"מעוות לא יוכל לתקון" הוא, ואינו נפטר משום כך בלהבא."

ר' יום טוב ליפמן הלוי הלר (ברכות ז, לג) חולק על ה"לבוש" ב"מעדני יום טוב" וכותב שהברכה באמצע מועילה לו לתקן גם את מה שאכל עד עכשיו ללא ברכה:

"[מברך] כל זמן שלא גמר סעודתו ומועיל לו לתקן את אשר עיות ולא בירך על מה שאכל, ודלא כמ"ש רמ"י ז"ל דזה אינו יכול לתקן ואין הברכה הזאת אינו אלא על להבא.

ואם כדבריו פשיטא דעל להבא מחויב לברך! ואף על פי שיש לומר דה"ק שאם הוא בתוך הסעודה מחויב לאכול ולברך משא"כ כשגמר סעודתו והוא שבע וכן נראה מלשוננו, אפילו הכי אינו כדבריו - דהא רבינא קאמר הלכך אפי' גמר סעודתו יחזור ויברך דתניא טבל ועלה וכו', ופירש"י "הלכך - כיון דאם נזכר באמצע יכול לברך אפילו גמר סעודתו נמי יכול לברך" ע"כ, ואי איתא דבאמצע נמי כשמברך אינו מברך אלא על להבא היכי קאמר רבינא דאפילו גמר כו' הא גמר כו' ואינו אוכל עוד!

אלא הפי' שהוא נדחה על מה שעבר כיון שגמר סעודתו ומינה שאפילו נזכר בתוך הסעודה שאינו נדחה על מה שעבר.

והטעם נראה בעיני משום שכל שהוא עודו מתעסק בדבר מיקרי שפיר עובר וקודם לעשייתו ומש"ה נפטר גם על העבר כיון שעדיין לא נגמר.

המעדני יום טוב מסביר את הסוגיא של רב חסדא ורבינא בהסבר חדש ומרתק, הוא אומר שמה שעולה מדברי רב חסדא זה שאם בירך באמצע הסעודה זה מתקן גם את המאכלים שלא בירך עליהם לפני כן, ועל זה אומר רבינא "הלכך" - הלכך שברכה באמצע הסעודה מועילה לתקן את מה שהיה, אז גם ברכה בסוף הסעודה עוזרת לתקן את מה שהיה. אך את רבינא דחו להלכה.

וההבדל בין אמצע הסעודה לסוף הסעודה הוא שבאמצע הסעודה הוא עוד מתעסק בדבר ועדיין נקרא "עובר לעשייתו" ולכן נפטר גם על העבר כי עדיין לא גמר את האכילה.

6. לברך בפה מלא ולא בגמגום

המשנה ברורה מעיר עוד הערה בסוף דבריו, הערה שנלמדת מתוך הסוגיא. הוא מביא את דבריו של ר' אברהם מנרבונה (1085-1158) שכתב בספר ה"אשכול" (הלכות סעודה) כך:

"משום שנאמר "ימלא פי תהלתך". מהא שמעינן דמאן דמברך כל ברכה צריך לברוכי מלא פומיה ולא ליגמגום."

מההלכה שנאמרה בגמרא שצריך לברך בפה מלא, ולכן אם יש לו מאכל בפה עדיף לפלוט מאשר לסלק, מהלכה זו אנו גם למדים שתמיד כאשר אדם מברך עליו לברך בפה מלא את הברכה ולא לגמגום או להשחיל את הברכה במהירות, צריך לתת לברכה מקום וחשיבות.

סיכום למעשה

שכח לברך ברכה ראשונה:

1. נזכר באמצע הסעודה - מברך על להבא (מחלוקת אם פוטר את שהיה).
2. נזכר בסוף הסעודה - לא מברך. אך אם עוד לא קץ במזונו ויכול לאכול עוד - יברך ויאכל עוד.
3. אם נזכר בעוד המאכל בפיו והמאכל איננו נמאס - יוציא ויברך.

4. אם נזכר בעוד המאכל בפיו והמאכל נמאס – יסלק לצד ויברך.
5. אם נזכר בעוד המשקה בפיו ואין לו עוד משקין – יבלע ולא יברך.
6. אם נזכר בעוד המשקה בפיו ויש לו עוד משקין – יפלוט ויברך על שאר המשקין.
7. אם המשקין בפיו ולמרות זאת יכול לברך על ידי הדחק – יברך.